

LITTERATUR

SVENSK PROSA 1965 — Det självbiografiska temat

Av lektor ELOF EHNMARK

Fil. dr Elof Ehnmark ger i likhet med tidigare en översikt över den svenska prosadiktningen under fjolåret. Denna presenteras i två artiklar. Följande böcker recenserar i denna första artikel:

Erik Asklund: Drakens gränd

(*Rabén & Sjögren, 34: 50*)

Jan Fridegård: Lättingen (Wahlström & Widstrand, 29: 50)

Bosse Gustafson: Inspelningen (Norstedts, 23: —)

Lars Gyllensten: Juvenilia

(*Bonniers, 27: 50*)

Björn-Erik Höijer: Resa till sommaren (Bonniers, 27: 50)

Eyvind Johnson: Stunder, vågor (Bonniers, 33: 50)

Walter Ljungquist: Vägarna har öron (Bonniers, 31: 50)

Ake Wassing: Gropen i skogen (Gebers, 33: 50)

En rad författare har under 1965 skrivit självbiografiskt orienterade verk, somliga i romanform, andra mer direkt som minnesbilder ur det förflutna, en del dessutom som led i serier. Sålunda fortsätter *Björn-Erik Höijer* sin svit om Martin i *Resa till sommaren*. Martin är tolv år, alltså yngre än i den närmast föregående volymen, och den sommar som skildras, är den första fredssommaren 1918,

då familjen Skoog från Malmfälten reser ner till släkten i Västerbotten för att mätta sig ordentligt efter de magra krigsvintrarna. Martin upplever en ny miljö och får nya erfarenheter som gör honom en smula annorlunda än tidigare; inte minst gäller det hans ambivalenta funderingar om Gud och religionen. Höijer berättar om detta mer utifrån, mer från den vuxnes tillbakablickande synpunkt än med intuitiv inlevelse i barndomen. Bäst lyckas han med skildringen av miljön, av bondelandet Västerbotten med arbete på åker och äng och av väckelsebygden Västerbotten, representerad främst av mormodern, som förkunnar syndens färd, och synd är så gott som allt, också bad och vissling. En rad episoder ger dramatik åt det vardagliga livet: faderns sjukdom, den sinnessjuka Jomanels brutala insparande eller en lärkas död för slätterlien. Höijer berättare lugnare än förr och förmår ge den rätta sommarlovsstämningen åt denna lantliga miljö med stekhet sol och hotande åskmoln, med ängar och skog och den timmerfyllda älven nere i dalen, men till hans betydande verk kan boken inte räknas.

Ake Wassing har nu slutfört sin digra svit om pojken Björn, som uppträts på ett stort fattighus i Hälsingland. Den närmast föregående volymen, *Grimman*, hade berättat om fattighusets gråa och enformiga, stundom hemska vardag, detaljrikt till

övermått som alltid hos Wassing, men samtidigt med det hopplösa stillastående som tema. Den nya delen, *Gropen i skogen*, är lika diger som de föregående, men här händer det något, här får vi följa en utveckling som leder till ett mål. Här skildras nämligen, hur Björn bryter sig ut, hur han söker gemenskap med människor utanför fattighuset, där han inte hör hemma, och hur han slutligen lyckas. Två ting är av nöden för honom: att härda sig och att göra motstånd. Hans far, dödgravaren Alfred, som låtit inackordera sig och pojken på fattighuset för att slippa ansvar och för att obekymrad få drömma om sina hopfantiserade kommunala uppdrag och framgångar, blir Björns motpol, en black om foten, en människa som han är sonligt tillgiven men ändå måste frigöra sig från, när han börjar förstå hans indolens. Den grop i skogen, som titeln syftar på, är en liten hydda, som han i hemlighet gjort i ordning för att få en fristad utanför fattighuset, »början till ett nytt liv, från fångenskapen i en gammal anstaltsvärld till friheten i ett nytt samhälle». Andra vägar öppnar sig genom idrotten. När han vinner tävlingar på skidor och cykel och får ta mot sin äggkopp i pris, har han kunnat hävda sig på nytt, är inte ett av hjonen utan den bekante idrottaren Björn. Men skidor och cykel kostar pengar, och för att få möjlighet att träna och tävla har han tvingats stjäla. Det blir ett nederlag för honom. På den vägen kan han aldrig bli fri. Gropen i skogen, en ny isolering utanför, kan inte heller rädda honom. När han river ner sin hydda, har han nått förbi ännu en skenlösning. Den avgörande hjälpen får han av rättarens dotter Margareta, »prinsessan på rättarbalkongen», som i jämförelse med honom är herrskapsbarn. Det börjar som en barnslig förälskelse från båda hållen, det blir snabb och

försoning omväxlande. Margareta har fordringar på honom och han känner, att han måste bli henne värdig, måste kunna vinna henne, och det kan bara ske i den fria världen och med ärlighet. Nu gäller det inte bara honom utan båda. Han lyckas komma till släkten i Uppland, men där får han gå utan lön och bo i uthus. Föga bättre blir det hos pingstvännen-trädgårdsmästaren, som driver honom i arbete till bristningsgränsen. Lärdomarnagör, att han är på sin vakt, när den nye rättaren vill locka honom att ta värvning. Han går beslutsamt sin egen väg, anmäler sig på sjömanshuset och blir mässpojke. Då har han fått veta, att Margareta dött i tbc. Han kan inte drömma om ett liv med henne, som han har så mycket att tacka för, men han har nått friheten, han har räddat sin själ undan den hotande förlamningen. Wassing har förmått skildra denna kamp och denna seger på ett sätt som både griper och övertygar. Han har visat sig vara inte bara en god krönikör utan också en diktare, som verkligen kunnat leva sig in i en ung människas inre och yttre frigörelse.

Drakens gränd heter Erik Asklunds fortsatta skildring av egna och skaldebröders liv och leverne, denna gång från 30-talets sista år, då generationen från Fem unga är erkända diktare men då horisonten mörknar och Franco, Stalin och Hitler blir tillvarons verkliga protagonister. Boken handlar mer om fritid än om arbete. Kaféronder, krogronder och nattgroggar tar stort utrymme, och man får rikliga prov på bibliofilen Asklunds beläsenhet, fast han tycks mena att »upp flyga orden» har Tegnér och inte Shakespeare till upphovsman. I tidigare volymer dominerade Ferlin, men nu har kafé Cosmopolite stängts och det blir andra kolleger som kommer i förgrunden, främst två: Josef Kjellgren som kämpar sin sista tappa

kamp på Österåsens sanatorium, och Rudolf Wärnlund, den misskände som fick gå förgäves från teater till teater trots framgången med Den heliga familjen. Av dessa bortgångna kamrater ger Asklund en sympatisk skildring med konkreta detaljer, utan försköning men med värme och uppskattning. I övrigt koncentreras skildringen till två händelser, Bonniers sekeljubileum, roligt skildrat, både då det gäller jakten efter smoking och då den stora festen med alla dess celebriteter skärskådas med avslöjande ögon, och så en resa till Helsingfors med tillhörande natt bland finländska kolleger. Sist kommer Ferlin åter i blickfältet. Han skall diktera sin nya versbok för Asklund, och när Ferlin sätter igång, sätter Asklund punkt. Asklund förmår återge situationer och stämningar, framför allt stockholmsatmosfären, och han berättar trevligt och levande, men denna gång har han inte så mycket att berätta om. De har visserligen inte blivit män i staten de fordna pojkarne, men de har bildat familj och fått en ställning, bohemiets tid är förbi och därmed har de kommit ut ur sagan.

Jan Fridegårds Låttingen med under rubriken *Minnen 2* är en pratbok, där förf. börjar med sin tid som vallpojke och sedan låter tankarna löpa fritt över soldatåren och den litterära bohemtiden fram till skrivande stund. Mycket glad skulle jag bli, säger han, »om någon enda människa kände, att allt detta hoppande och blandade pladder jag kommer med, har jag inte valt — det har valt mig och jag kan bara lyda». Man får alltså Fridegård direkt, precis som han tänker och känner. Men samtidigt är boken något av en plaidoyer, ett försvarstal. Så som livet hanterat honom och samhället behandlat honom, har han formats i opposition och påtvingat försvar. Han har brukat våld, han har stulit och förfalskat, men han har också

själv blivit bestulen, hunsad och undanskuffad. Nu vill han vara snäll, som han säger, men ändå tränger oförrätterna fram, inte minst dem som recensenterna tillfogat honom. »Hur har jag inte strävat att utplåna och tysta rösterna i mig själv, hånat och föraktat och, som jag trott, förintat dem, men de byter bara skjorta och kommer tillbaka.» Trots allt vill han inte ha sin barndom annorlunda. Än en gång hyllar han de oförgätliga föräldrarna, naturen upplever han alltså jämt med barndomens friska sinnen i behåll och den nya tiden förefaller honom inte mycket bättre än den gamla i fråga om det väsentliga. Hans ungdoms högdragne slottsbaron är dock helt förgäten, men själv har han fått en väg i hemtrakten uppkallad efter sig; det känns skönt. Han förnimmer sig också stå under Någons beskydd och det ger honom en aning om att jordelivet inte är allt. Den store Hantverkaren lät mig födas som en gråsparv, säger han till slut, »och när vintern kommer och sångfåglarna flyttar bort, stannar gråsparven kvar och många håller då tillgodo med hans kvitter».

Det skymtar något av självmedlidande hos Fridegård. Den egenskapen är *Eyvind Johnson* mycket rädd för, inte minst när han tänker tillbaka på sina svåra år. Självmedlidandet är skadligt för själen, det kröker in sinnet, menar han. Hans bok för året, *Stunder, vågor*, är en sammanställning av delvis förut tryckt material, reseböcker från Norrbotten, Schweiz och Italien, minnen från Island och England och dagboksblad från Saltsjöbaden. Också han kombinerar nuet med associationer åt skilda håll, bakåt, framåt och åt sidorna, men allt är disciplinerat, har mening och betydelse. Poeten Johan Henrik Kellgren framhöll i Filosofen på landsvägen, att de flesta resenärer bara skrev om vad de sett men att han främst ville skriva

om vad han tänkt på resan. Eyvind Johnson skriver i Kellgrens efterföljd, han formulerar både iakttagelser och reflexioner, och det sker med en stilkonst, som gör allt vad han talar om levande, direkt, närvarande. Ändå avslöjar han inte så mycket om sig själv, om sitt privatliv. Hans närvaro är ofta en närvaro med det förflutna i sig. När tåget nalkas Boden, känner han sig »åka ett stycke baklänges i tiden» och samtidigt in i något ganska nytt, en förändrad hembygd. Har han, resenären i tid och rum, varit otrogen mot sin hembygd? Den anklagelsen har han mött, men han kan bemöta den. Det är så mycket mer än ett landskap man måste vara trogen mot. Att beta av en bygd är inte något mål. »Man kan förlora något värdefullt som heter avstånd och som, till sist, kan skapa närhet. Förrådet av trohet är f. ö. begränsat.» I medelpunkten för hans intresse står alltid människan, det förflutnas och det närvarandes och drömmen om framtidens, men också människor i dikten, bl. a. dem som han själv har skapat och som han nu kan uppfatta som främlingar, hopfogade av en annan författare, en E. J. som var till då men blivit en annan nu. Han vill börja med de närmaste och med vännerna; sedan kan gränsen flyttas. »Den lycka man kan nå, är lyckan i ett leende, förvissningen att de ord man säger blir förstådda». I ett mycket roligt kapitel om ett museibesök i Benevento, där han önskar bese en plats — numera museum — som han i annan skepnad vistats i, när han skrev Hans Nådes tid men inte hunnit med i verkligheten, får han beskedet, att museet är stängt för reparation. Och han tänker: det är likadant med min roman — tillsvidare stängd för reparation. »En tanke kommer: i framtiden säger man kanske om den här jorden, vårt hem i rymden, att det hemmet för tillfället är stängt för reparation. Vi håller på att

laga mänskligheten, delvis nyttillverka den, och ni måste förstå, att det tar en viss tid att distribuera förnuft över så stora ytor». De orden är mycket betecknande för betraktaren, undersökaren, spörjaren Eyvind Johnson. Bokens sista ord lyder: »vet inte». Nej, vem gör det? Men Eyvind Johnsons hela strävan har varit och är: att försöka veta mer, förstå mer av det underliga livet, av den underliga varelsen som i förmäthenhet givit sig själv namnet homo sapiens. Så sammanfattar han också: »Min egen tillvaro: en resande romanskribent som är sin egen utsände medarbetare». Denne utsände har mycken levnadsviisdom att rapportera.

Helt personlig är också *Bosse Gustafsons Inspelningen*. Bakgrunden är tydligen det missnöje förf. känt, när hans Kungsleden blev förvandlad till film, och så släpper han satiren lös. Författaren Olof Wager får uppleva, hur det går till, när hans roman *Is* skall filmas. Han besöker expeditionen uppe i Lapplandsfjällen och finner hela församlingen sysselsatt med fylteri och promiskuitet, han upptäcker, att hans roman försetts med nakenbad, en importerad svan, slädhundar och same-rekvisita, och till slut dras han själv med i den obeskrivliga härvan. Boken är alltså en sorts hämndeakt efter lidna, fast bra betalda oförrätter, men den är samtidigt — och det är dess förtjänst — en uppgörelse med författarjaget, en studie över diktarspsyken, både dess löjliga begär efter erkännande och den tvingande skapardriften, som gör diktaren rik i sin ensamhet och utestängd från andra. För att få slut på romanen tillgriper Gustafson utvägen att låta en rad hustrur infinna sig på platsen. Eftersom Wager själv har två av dem att stå till svars för, flyr han till fjälls, och när han försvinner över den snöiga jökeln, slutar boken. Bosse Gustafson har sagt vad han önskat, och

lämnar sitt alter ego åt hans öde.

Väggarna har öron heter den nionde volymen i *Walter Ljungquists* självbiografiska serie om Jerk Dandelin. Det är den gamle Dandelin som här berättar om pubertetsårens Jerk från 1916 till 1932, från hans sista år i pappans folkskola till hans brytning med hemmet. Det är mycket han upplever under denna tid. Modern, hans hållpunkt i livet, dör, Pernilla Randolph inviger honom i konstens mysterium och tant Tea i kärlekens, han upp-dagar sin olikhet med de jämnåriga och han konfronteras på allvar med de vuxnas tillvaro. Av Pernilla får han lära sig, att »själen är ett rum som måste vädras», att »konst och liv vill bli ett» och att därmed en aldeles egen verklighet skapas. Pernilla hade förnummit skaparkraften men först tänkt på sin yrkesutbildning, och då försvann »molnstoden», inspirationen. Hennes råd blir därför: tro inte, att en molnstod väntar. Ödsla inte tid på borgerliga gärningar, ödsla inte kraft på att skaffa tryggad ekonomi och allmän aktning, ty under tiden försvinner molnstoden. Ljungquist har följt rådet och blivit en av våra mest egenartade, mest självständigt sökande diktare och en av de mest lyhörda. Jerk har fått lära, att man »måste vara barn mycket länge, om man ville leva sant och helt i det skrivna ordet», d. v. s. förbli ursprunglig, direkt mottaglig. Och nu vill han bli »ordmakare». Hans första, och dessutom refuserade roman, som just har titeln *Väggarna har öron*, skulle bli ett husbygge, »ett hus att bo i, gömma sig i, rädda sig i». Så är det med Ljungquists romaner. Där vimlar av personer, av labyrintiska herrgårdar, av skymmande sommarkvällar, av tunga trädkronor med surr av syrsor, av drömmar och symboler, halvsagda ord, undermeningar, skikt under skikt i själslivet. Det kan bli förvirrande och gåtfullt, men där finns utsökt artisteri, en sorts musika-

lisk stämningskonst och ett oavlatligt sökande in mot dolda djup. Särskilt fäster man sig vid hans sätt att minnas, att återerinna. Det är inte bara ord och händelser han minns utan också allt omkring dem: tonfallen, dagrarna i rummen, dofterna, de små ljuden runt omkring. Det är inte minst detta som ger tonen åt hans konst, vilken på ett så egenartat sätt förenar avstånd och närhet, dröm och vaka, medvetet och undermedvetet.

Att också *Lars Gyllensten* i *Juvenilia* talar i eget namn, har han tydligt låtit förstå. *Juvenilia* är en sorts antiroman, som inte har någon handling och inte något slut, den består av dagboksblad, brev (bl. a. till Lars Gyllensten), resonemang, spekulationer och kommenterade upplevelser. Huvudpersonen är en man som är tre män på en gång, alla med anknytning till författaren. Det är läkaren Mannelin (den lilla människan), som sysslar med författarskap, skulptören von Pierow, som författar nästan samma böcker som Mannelin, och ingenjören Vickler, som därjämte är konsthandlare. Alla har också med lidandet att göra. Läkaren har en son, som är obotlig spastiker, Pierow söker fåfängt ta hand om en debil ung flicka och Vickler lider av epilepsi. Boken har undertiteln »Inkarnationer och exorcismer». Jaget hos de tre personerna, som är olika sidor av den vanliga lilla människan, skall bortbesvärjas, därför att jaget är bundet vid allt det föränderliga, tillfälliga, sinnesbestämda i en ond värld. Gyllensten frambesvärjer sina inkarnationer och underkänner dem, precis som skulptören von Pierow stöter kniven i sina skulpturer. De måste söka sig ut ur sitt fängelse, som är deras minnen, deras kunskaper och handlingar. Människan söker något utöver sin begränsning. Mannelin kallar det »uppdraget». Kanske skall man först söka ett tomrum, där något nytt kan börja.

Världen är en palimpsest, »den skall skrapas och frätas så att dess ögon-skenliga text försvinner och blottar de intima tecknen», och i bokens motto heter det: han sökte »den vila som är dold bakom guds ansikte och som låter sig spåras i skärvorna, när gudarnas masker har slagits i spillror». Gyllensten vill avslöja det själviska i allt, också i medlidandet, också i det utpekulerade, divamässiga i den pessimism som Ionesco och Becket bedriver. Men ändå, allra innerst finns något kvar som det inte går att befria sig från, och det är kärleken till människorna, driften att minska deras lidande. Så blir jaget bundet, i sin smärta, i sin ofullkomlighet. Till sist kommer ropet: »O befria mig från

kärleken till människorna! Jag ansätts därav — som ett stenanfall... Jag är maktlös inför detta som är större än jag och brer ut sig överallt, dit jag inte kan nå». *Juvenilia* är en själv-uppgörelse, ett fåfängt och förtvivlat utbrytningsförsök. Den är spekulativ och eggande, sammanvävd av skilda ingredienser: vardagsskildringar från Karlaplanstrakten, ideer, hugskott, romantisk ironi, humor, lågkomik om vartannat. Den har också en skärpa och en nyansrikedom i stilen, som är Gyllenstens kanske främsta litterära tillgång. Dess innehåll är variationer av de teman som tycks förbli de Gyllenstenska, främst temat om det inneslängda jaget.

FAGERSTA

Fagerstas tillverkningsprogram — från tackjärn till utpräglad finmanufaktur — upptar kvaliteter och utföranden för de mest vidsträckta behov.

- Fagersta bergborrar har skär av SECO hårdmetall, känd för stor seghet och maximal slitstyrka, spolkanal av rostfritt stål för att eliminera brottrisker "inifrån" samt borrstäng av specialstål som dessutom ytkomprimerats för att öka stängens utmattningshållfasthet.
- Helstängsborrar. Skarvborrtrrustning. Ringborrtrrustning. Borrkronor.

W NULTÖREN 61